नीतिचन्द्रिका

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न भक्तिमान् ।
काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ २४ ॥

पदविभागः

कः, अर्थः, पुत्रेण, जातेन, यः, न, विद्वान्, न, भक्तिमान्, काणेन, चक्षुषा, किम्, वा, चक्षुः, पीडा, एव, केवलम् ।

अन्वयः

यः न विद्वान् न भक्तिमान् (च अस्ति), पुत्रेण जातेन कः अर्थः? किं वा काणेन चक्षुषा? ततः चक्षुः केवलं पीडा एव (भवति) ।

कठिनपदार्थः

- काणः = एकेन चक्षुषा अन्धः ।
- चक्षुः = नेत्रम्, नयनम्, अक्षि ।

नीतिचन्द्रिका

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न भक्तिमान् ।
काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ २४ ॥

भावार्थः

यः पुत्रः विद्यायुक्तः भक्तियुक्तः वा न भवति तादृशात् पुत्रात् किं वा प्रयोजनम्? न किमपि । दृष्टिशक्तिहीनं नेत्रं किमपि प्रयोजनं न साधयति । ततः नेत्रपीडा एव भवति ।

नीतिचन्द्रिका

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।
कस्याहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ २५ ॥

पदविभागः

कः, कालः, कानि, मित्राणि, कः, देशः, कौ, व्ययागमौ, कस्य, अहम्, का, च, मे, शक्तिः, इति, चिन्त्यम्, मुहुः, मुहुः ।

अन्वयः

कः कालः? कानि मित्राणि? कः देशः? कौ व्ययागमौ? का च मे शक्तिः? इति मुहुः मुहुः चिन्त्यम् ।

कठिनपदार्थः

- मुहुः मुहुः = पुनः पुनः ।
- चिन्त्यम् = चिन्तनीयम् ।
- देशः = प्रदेशः ।

नीतिचन्द्रिका

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।
कस्याहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ २५ ॥

भावार्थः

कार्यसाधनाय कः कालः (समयः) योग्यः इति वारं वारं चिन्तनं कर्तव्यम् । वास्तविकतया मित्राणि कानि इति आलोचनीयम् । समुचितं स्थानं किम् इत्यपि आलोचनीयम् । व्ययः कः आगमः (आयः) च कः इति मन्तव्यम् । कार्यसम्पादनाय मम कियती शक्तिः अस्ति इति विचारणीयम् । एते विषयाः पुनः पुनः विम्रष्टव्याः इत्यर्थः ।

नीतिचन्द्रिका

क्वचिद्रुष्टः क्वचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे ।
अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ॥ २६ ॥

पदविभागः

क्वचित्, रुष्टः, क्वचित्, तुष्टः, रुष्टः, तुष्टः, क्षणे, क्षणे । अव्यवस्थित-चित्तस्य, प्रसादः, अपि, भयङ्करः ।

अन्वयः

(कश्चन) क्वचित् रुष्टः, क्वचित् तुष्टः, क्षणे क्षणे रुष्टः तुष्टः (भवति) । (तस्य) अव्यवस्थित-चित्तस्य प्रसादः अपि भयङ्करः (भवति) ।

कठिनपदार्थः

- रुष्टः = कुपितः ।
- तुष्टः = सन्तुष्टः ।
- चित्तम् = मनः ।
- प्रसादः = अनुग्रहः ।
- भयङ्करः = भयजनकः ।

नीतिचन्द्रिका

क्वचिद्रुष्टः क्वचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे ।
अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ॥ २६ ॥

भावार्थः

कश्चन कदाचित् कुपितः भवति, पुनः कदाचित् सन्तुष्टः भवति । प्रतिक्षणं तदीयं मनः परिवर्तते । कस्मिन् क्षणे सः कथं तिष्ठति इति न ज्ञायते । तस्य मनः स्थिरं न । तादृशस्य अव्यवस्थितचित्तयुक्तस्य जनस्य अनुग्रहः अपि कदाचित् भीतिं जनयति ।

नीतिचन्द्रिका

गुणैरुत्तमतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।
प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ २७ ॥

पदविभागः

गुणैः, उत्तमताम्, याति, न, उच्चैः, आसन-संस्थितः, प्रासाद-शिखरस्थः, अपि, किम्, काकः, गरुडायते ।

अन्वयः

गुणैः उत्तमतां याति, न (तु) उच्चैः आसन-संस्थितः । प्रासादशिखरस्थः काकः अपि गरुडायते किम्?

कठिनपदार्थः

- याति = प्राप्नोति ।
- संस्थितः = उपविष्टः ।
- प्रासादः = राजभवनम् ।

नीतिचन्द्रिका

गुणैरुत्तमतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः ।
प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ २७ ॥

भावार्थः

कश्चित् जनः स्वस्य उत्तमैः गुणैः एव उत्तमः इति ख्यातिं प्राप्नोति । उन्नते आसने उपवेशनेन, उन्नताधिकारं प्राप्य वा उत्तमतां न प्राप्नोति । अत्र उदाहरणम् – राजभवनस्य शिखरे उपविष्टः काकः कदापि गरुडः भवितुं न अर्हति खलु?